

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України), ф.2582, оп.1, спр.182, 120 арк.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
8. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.41, 67 арк.
9. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.187, 92 арк.
10. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
11. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.140, 201 арк.
12. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.188, 110 арк.
13. Там само, ф.1131, оп.1, спр.1, 44 арк.
14. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.32, 203 арк.
15. Університетське життя // Наш шлях. – 1920. – 19 черв.
16. ЦДАВО України, ф.1131, оп.1, спр.39, 216 арк.
17. Там само, ф.2582, оп.2, спр.21, 163 арк.

Rather difficult process, connected with the formation of personal staff of professors and teachers corporation of the theological faculty of Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University has been analyzed in the article. The attention has been accentuated on the fact that the main source of filling vacant positions at the departments of the structural subdivision was local personnel of scientific-educational figures and young graduates of Kyiv theological Academy. Brief autobiographic information about the path of life and creative works of the candidates for the free departments, as well as the references of the famous among the scientists professors with their works have been offered. Personal participation and assistance in solving these problems by the minister of People's Education of UNR, rector of Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University I.I. Ohiyenko and the dean of the theological faculty V.O. Bidnov has been shown.

**Key words:** Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University, professors and teachers corporation, theological faculty, department, professor, privat-docent.

*Отримано: 11.03.2015 р.*

УДК 001(477)(092):908

**Л. В. Баженов**

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

## **КИЇВЩИНА, ВОЛИНЬ І ПОДІЛЛЯ В КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЯХ І. І. ОГІЄНКА**

У статті аналізуються «київський», «кам'янець-подільський» та «еміграційний» періоди життя і творчості І.І. Огієнка (1882-1972) під кутом зору його внеску у створення краєзнавчих праць з історії Правобережної України і в першу чергу його отчої Брусилівщини, що сьогодні є в складі Житомирської області.

**Ключові слова:** І.І. Огієнко, Брусилів, краєзнавство, регіональні дослідження, історичний нарис, студії.

Творча спадщина видатного українського вченого, релігійного, політичного і громадського діяча, педагога України та української еміграції ХХ століття Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) складає майже 2000 тисяч мо-

нографій, книг та публікацій. З-поміж них суттєве місце належить працям і розвідкам з історичного, мовно-літературного та релігійного краєзнавства. За роки незалежності України краєзнавчий напрям творчості І.І. Огієнка досліджували Л.В. Баженов [1], О.М. Завальнюк [2], М.Ю. Костриця [3], Ю.А. Мицик [4], Г.О. Опанасюк [5], В.С. Прокопчук [6], М.С. Тимошук [7; 8] та ін. У цій статті автор прагне знову повернутися до розгляду місця і значення краєзнавчих студій І.І. Огієнка, присвячених насамперед регіональним дослідженням Правобережної України, які відіграли винятково важливу роль у його творчому житті.

Уродженець містечка Брусилів, Радомиського повіту Київської губернії, тепер Житомирської області, І.І. Огієнко не тільки закарбував у своїй пам'яті та серці любов до отчого краю на все життя, але з молодих літ пізнавав його історію, фольклор, побут, вірування і став записувати ці знання й публікувати про нього свої перші статті. Ще у 15-річному віці І.І. Огієнко, будучи учнем Київської військово-фельдшерської школи і роботи в Київському шпиталі (1897-1903), у петербурзькому часописі «Сельский вестник» оприлюднив краєзнавчу розвідку «Местечко Брусилів. Как живут крестьяне» [9]. То була перша друкована праця майбутнього вченого-українознавця, яка правдиво розповідала про несправедливо тяжку долю свого народу і краю [7, с.18].

Стаючи на шлях боротьби за українське національне відродження, І.І. Огієнко вступає на філологічний факультет Київського університету та закінчує тут аспірантуру (1903-1912). Ставши студентом і захопившись вивченням та дослідженням української мови, він не полишає краєзнавчих студій, опрацьовує під час канікул у Брусиліві документи архівів місцевих Воскресенської та Вознесенської церков, спогади мешканців містечка, відповідну літературу [3, с.78-81]. 1906 року в газеті «Громадська Думка» опублікував замітку «Містечко Брусилів» під псевдонімом Іван Рулька [10], якою продовжив більш широке дослідження рідного краю. У 1909 р. за матеріалами Брусилівщини оприлюднив у львівському «Науково-літературному віснику» статтю «Як селяни пишуть та читають по-українському» [11], а в 1911 р. – у місцевій повітовій газеті «Радомишлянини» – нарис «Очерки по истории г. Радомысля» [12]. Це дало йому змогу впродовж січня-грудня 1913 р. вмістити понад 20 подібних нарисів і розвідок з історії Брусиліва та краю в цьому часописі, а згодом з вирізок цих публікацій упорядкувати в одному примірнику книгу форматом 60x84 1/16 під шкіряною оправою, обсягом 90 поживітих цупких аркушів паперу під назвою «Местечко Брусилів и его окрестности. Исторический очерк» [13], яку він передав у 1914 р. науковій бібліотеці Київського університету, де вона зберігається в єдиному примірнику у спецфонді й досі [7, с.25; 8, с.258]. У книзі-склейці або газетних нарисах І.І. Огієнко узагальнив історичні відомості про Брусилів від часу заснування до сучасності з розділами про заснування і надання містечку Магдебурзького права, про Гайдамаччину, Колівищину, декабристський рух, селянські бунти. Окремо виділені в дослідженні розділи «Цехи в Брусиліві», «Торгівля в Брусиліві», «Ярмарки. Митні збори. Заробітки», «Євреї і Брусилів», «Пожожі в Брусиліві та околицях», вміщено цікаві історичні факти про населені місця на порубіжжі Київщини та Волині: Болячів, Водотії, Дивин, Дубрівка, Карабачин, Ковганівка, Кочерів, Лазаївка, Миронівка, Озеряни, Солов'ївка, Тиснівка, Хомутець та ін.

За обсягом і за рівнем залучення й коментування джерельних матеріалів (томи «Архива Юго-Западной России», літописні збірники, польські «Хроніки» та ін.), за широтою узагальнень про працю тоді молодого автора можна цілком вдоволено віднести до солідного науково-популярного видання. Історичний нарис І.І. Огієнка викликав жвавий інтерес читачького загалу, про що свідчать відгуки, видрукувані на сторінках «Радомишлянина», а також листи, адресовані Огієнкові [8, с.262].

Заохочений підтримкою читачів, І.І. Огієнко у 1914 р. видає краєзнавчі праці російською мовою в «Киевских епархиальных ведомостях» («Брусилівська Св. Воскресінська замкова церква: історичний нарис» [14], в «Летописи Екатеринославской Архивной Комиссии» – «Брусилівське церковне братство і його культурно-просвітня діяльність» [15], у польському часописі «Dziennik Kijowski» – «Парафіяльний костел в Брусиліві» [16] і отримати з цих публікацій відбитки (брошури). Ці видання стали свідченням формування І.І. Огієнка як краєзнавця-дослідника, а також його зацікавленість історією релігії і, зокрема, церковним життям на Волині, що стало визначальним у його творчості.

Наступним етапом життя І.І. Огієнка після «київського» настав «кам'янецький» період (1918-1920 рр.), під час якого він виступив фундатором і ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету та одним із лідерів Української революції. Йому вдалося не тільки розбудувати університет, українізувати його, зібрати в ньому наукову і педагогічну еліту України, але й створити наукову творчу атмосферу. І.І. Огієнко практично зіткнувся з проблемами краєзнавства на Поділлі, захопився його історією, етнографією, фольклором, топонімією, місцевими говорами і діалектами. Він відкрив в університеті кафедру історії та мистецтва Поділля, куди запросив викладати відомого поділезнавця Є.І. Сіцінського, сприяв у виданні книг професору університету Д.І. Дорошенку «Про минулі час на Поділлі» (1919), Н. Григорієву «Поділля. Історико-географічний нарис» (1919), як перші україномовні навчальні підручники для рідного вишу та українських шкіл краю, монографію Л. Б'ялковського «Поріччя Мурахови в XV-XVI ст.» (1920) та ін., які стали вагомим внеском в українізацію краєзнавства та регіональних досліджень. І.І. Огієнко став почесним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства та підтримував його діяльність, допоміг Є.І. Сіцінському провести археологічні розвідки на Кам'яничині із залученням студентів [6, с.61].

Водночас І.І. Огієнко, як учений, працював над удосконалення перекладу «Біблії» українською мовою, видав у 1918 році славнозвісну книгу «Українська культура» [17], в якій певною мірою використав елементи історії та культури Київщини, Волині та Поділля. За редакцією І.І. Огієнка вийшли в світ три томи «Наукових записок Кам'янець-Подільського державного українського університету», в яких широко відображена місцева краєзнавча тематика. У власному курсі з історії української мови І.І. Огієнко вдало використовував мовні особливості Поділля і Кам'яничини [1, с.88].

15 листопада 1920 року І.І. Огієнко залишив Кам'янець і опинився у складній еміграційній куруверті на все подальше життя. Саме за кордоном (Польща, Канада) він здобув всевітнє визнання як учений і релігійний діяч, ідеолог та борець за суверенну соборну Українську державу.

І.І. Огієнко й надалі надавав великого значення краєзнавчим розвідкам, присвяченим історії, культурі, книгодрукуванню в рідній Україні, зокрема на Київщині, Волині й Поділлі. Серед ґрунтовних публікацій І.І. Огієнка вирізняються такі релігієзнавчі праці як «Українська Пересопницька Євангелія 1556 року» (Тарнів, 1921, вид.2. – Варшава, 1928) та «Українська Житомирська Євангелія: Нарис з історії культурного життя старої Волині» (Тарнів, 1922) [18]. Дослідник вказував на точне місце створення цих українських Євангелій на Волині, подав загальну характеристику пам'яток, здійснив традиційний аналіз мови їх тексту, додав церковно-слов'янсько-український словничок, укладений на основі аналізу лексики Житомирського Євангелія. Дослідник відзначив зв'язок між Пересопницьким і Житомирським Євангеліями, висловлюючи думку, що останнє є «не просто відпис Пересопницького Євангелія, а свідомо переробка його», тобто не копія, а список [3].

Серцевиною всього Огієнківського книгознавства відзначається ґрунтовне дослідження «Історія Українського друкарства» (Львів, 1925), в якому викладено струнку систему фактів, знань і поглядів про історію друкарства у різних регіонах України з використанням кам'янецьких стародруків. Надзвичайно великий краснзнавчий інтерес являє стаття І. Огієнка «Дерманська друкарня: історичний нарис з культурного життя давньої Волині» (Варшава, 1925), «Загублений крем'янецький стародрук: «Синод Луцький» 1688 р.» (Варшава, 1931) та ін.

За рубежем Огієнко здійснює титанічну працю, переклавши українською Біблію. Неперевершений внесок ученого – його «Етимологічно-семантичний словник української мови» в чотирьох томах. Серед багатьох краснзнавчих розвідок з історії України, які створені працелобцем у 1940-х – у 70-ті рр., заслуговують на увагу його поема «Мій рідний краю» (Чикаго, 1948), а також дослідження, присвячені періоду Визвольної війни українського народу XVII ст., зокрема «Політична праця Богдана Хмельницького» (Париж, 1947), «Українська церква за Богдана Хмельницького» (Вінніпег, 1995), «Українська Церква за час Руїни (1657-1687)» (1956), «Українська церква. Нарис з історії української православної церкви» (Вінніпег, 1982) та ін., в яких розглядаються історико-регіональні аспекти, у тому числі визвольних і релігійних подій на Київщині, Волині й Поділлі.

У канадський період життя вченого побачили світ такі фундаментальні праці, як «Словник Шевченківської мови», «Етимологічно-семантичний словник української мови» у 4-х томах, «Дохристиянські вірування нашого народу», в яких відображена регіональна специфіка українського народу. Водночас І.І. Огієнко опублікував історичні праці «Галицько-Волинська держава» (1952), «Князь Острозький та його культурна праця : історична монографія» (Вінніпег, 1958) та багато інших.

З 1961 р. І.І. Огієнка було обрано почесним головою Товариства «Волинь» та Інституту дослідів Волині, які були зорганізовані вихідцями з Волині у Вінніпезі. Саме цим інституціям вчений заповів виключне право на видання і перевидання всіх своїх творів [1; 3].

Методологічні засади вивчення рідного краю, закладені ще наприкінці XIX – на початку XX ст. в «український» період його життя, І.І. Огієнко з гідністю проніс через терни європейського та канадського періодів життя, зберігаючи любов до рідної землі, до України, віру в її майбутнє. Як заповів звучать сьогодні слова митрополита Іларіона, виголошені ним у далекому Вінніпезі 1947 року: «Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу... Рідний народ наш займає свою рідну землю, і цю землю ми зобов'язані любити всією душею й берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще й наймиліше, що тільки має окрема людина чи окремих народ. Щастя народові, його добре життя й розвиток – тільки на рідній землі... Рідна земля – це матінка рідна, що вміє потішити й приголубити нас. От чому ми свою Україну звемо Ненькою» [19, с.12]. Це кредо І.І. Огієнко сповідував усе своє життя, цьому була підпорядкована вся його громадсько-політична і релігійна діяльність та творчість.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що, незважаючи на більш ніж півстолітню відірваність І.І. Огієнка від рідної домівки, його по праву слід вважати одним із подвижників краснзнавства Волині, Київщини та Поділля XX ст., а його праці продовжують справу розвитку на Батьківщині української національної свідомості, духовної культури, наукових досліджень, у тому числі з історичної регіоналістики.

**Список використаних джерел:**

1. Баженов Л.В. Іван Огієнко і розвиток краєзнавства в Україні / Л.В. Баженов // Огієнківські читання : матеріали наукових круглих столів 1991-1996 років / за ред. А. Колодного, А. Марушкевич, Л. Філіпович. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 86-89.
2. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет в іменіх / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005.
3. Костриця М.Ю. Іван Огієнко – дослідник Волині / М.Ю. Костриця // Дивокрай: Хмельниччина волинська. – 1995. – №1.
4. Мицик Ю. Болохівський край в архівній спадщині митрополита Іларіона (Огієнко): з нових досліджень / Ю. Мицик, В. Сеньчук // Болохівщина: земля і люди : матер. всеукр. конф. «Велика Волинь» / відп. ред. М.Ю. Костриця. – Хмельницький ; Стара Синява ; Любар, 2000. – Т. 20.
5. Опанасюк Г.О. Гуманістичні ідеї Івана Огієнка в краєзнавстві і педагогіці / Г.О. Опанасюк // Велика Волинь: минуле і сучасне : тези міжнарод. краєзн. конф. – Житомир, 1993. – С. 90-91.
6. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 600 с.
7. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка / М.С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997.
8. Тимошик М.С. Повернення із забуття: «Местечко Брусилів і його околиці» Івана Огієнка / М.С. Тимошик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб.: серія історична та філологічна / [редкол.: О.М. Завальнюк (гол. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – Вип. 7. – С. 258-274.
9. Огієнко І. М-ко Брусилів: Як живуть крестьяне / І. Огієнко // Сельский вестник. – СПб., 1897. – Июль.
10. Громадська Думка. – К., 1906. – 20 січ.
11. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1909. – Кн. 6.
12. Огієнко І. Очерки по истории г. Радомишля / І. Огієнко // Радомишлянин. – 1911. – №47-59.
13. Огієнко І. «Местечко Брусилів і його околиці. Исторический очерк» / І. Огієнко. – 1914.
14. Огієнко І. Брусилівская Св. Воскресенская замковая церковь: ист. очерк / І.І. Огієнка // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1914. – №14-15; Окремий відбиток (брошура). – К., 1914.
15. Огієнко І. Брусилівское церковное братство и его культурно-просветительская деятельность / І. Огієнко // Летопись Екатеринославской архивной комиссии за 1913 г. – Екатеринослав, 1914. – Кн. 9. Окремий відбиток (брошура). – Екатеринослав, 1914.
16. Ohienko I. Kościół parafialny w Brusilowie / I. Ohienko // Dziennik Kijowski. – 1914. – №5-6.
17. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу: курс, читаний в Українським народнім університеті / І. Огієнко. – К. : Вид-во книгарні С. Череповського, 1918. – 272 с.; іл.
18. Огієнко І. Українська Житомирська Євангелія. Опис пам'ятки, аналіз мови і словник. Нарис з історії культурного життя старої Волині / І. Огієнко. – Тарнів, 1922.
19. Митрополит Іларіон. Бережімо все своє рідне! / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1947.

In the article is analysed «Kyiv», «Kam'ianets'-Podil's'kyi» and «emigrant» periods of life and work of I.I. Ohienko (1882-1972) under the corner of his contribution to creation of regional works on history of Right-bank Ukraine and first of all his native Brusilovshchyny, that today in composition the Zhytomyr area.

**Key words:** I.I. Ohienko, Brusilov, study of a particular region, regional researches, historical essay, studios.

*Отримано: 19.03.2015 р.*